

O Reinado de Isabel II (1833-1868): A Construción do Estado Liberal

Introdución: O Nacemento do Liberalismo en España

O reinado de Isabel II, que se estende dende a morte do seu pai, **Fernando VII**, en 1833, ata a súa destitución na **Revolución de 1868**, representa a etapa decisiva na **consolidación do réxime liberal** en España. É un período marcado por unha profunda inestabilidade política, militar e social, froito do enfrontamento entre o liberalismo e o absolutismo, pero tamén das loitas internas entre as distintas faccións do liberalismo. Ao longo destas catro décadas, o país pasou de ser unha monarquía absolutista a un estado constitucional e parlamentario.

Os eixos principais deste período son:

- A **guerra civil** como forma de loita entre absolutistas e liberais.
- O **exército** como actor político fundamental (o "**espadón**" militar).
- A **dualidade** entre os dous grandes partidos liberais: **moderados** e **progresistas**.
- A construción dun **Estado centralizado** e uniforme.
- A **desamortización** como motor da transformación económica da propiedade.

I. A Rexencia de María Cristina de Borbón (1833-1840)

1. Contexto: A Crise Sucesoria e a Primeira Guerra Carlista

O punto de partida do réxime liberal en España é a morte de **Fernando VII** o 29 de setembro de 1833. O seu falecemento sen fillo home desata unha **grave crise sucesoria**. O rei, para asegurar o trono á súa filla, **Isabel II**, promulgara a **Pragmática Sanción de 1830**, que derogaba a **Lei Sálica**, de orixe borbónica, que impedía reinar ás mulleres. Porén, o seu irmán, o infante **Carlos María Isidro**, non recoñece a validez desta lei e autoproclámase rei de España, co nome de Carlos V.

Este conflito non se limita a unha mera disputa dinástica, senón que se converte nunha auténtica guerra civil que enfronta dous modelos de Estado e sociedade:

- **Carlismo:** O seu apoio a Carlos María Isidro ten raíces profundas. Defenden a monarquía absoluta, a alianza inquebrantable entre o trono e o altar, o mantemento dos privilexios do Antigo Réxime e a defensa dos **foros tradicionais** nos territorios onde se asenta a súa maior base social (País Vasco, Navarra, Cataluña e Aragón). Os seus partidarios son, en xeral, a nobreza rural, o clero máis conservador e o campesiñado de ideoloxía tradicionalista.
- **Isabelinismo:** O apoio á raíña Isabel II é liderado pola súa nai e rexente, **María Cristina de Borbón**. Sen contar cunha base social sólida de partida, a rexente vese obrigada a buscar o apoio das forzas que Fernando VII perseguira: os **liberais**. A loita polo trono convértese para os liberais na oportunidade definitiva para acabar co absolutismo e construír un novo réxime constitucional.

Así, o conflito dinástico convértese na **Primeira Guerra Carlista (1833-1840)**, un enfrontamento sanguento que definirá o futuro de España.

2. O Estatuto Real de 1834: Unha Carta Outorgada

Para conseguir o apoio dos liberais, a rexente María Cristina opta por unha vía intermedia e prudente. Non convoca unhas Cortes constituíntes para facer unha Constitución, senón que ela mesma promulga o **Estatuto Real de 1834**.

Este texto legal non é unha constitución no sentido estrito do termo, xa que non emana da soberanía nacional. É unha **Carta Outorgada**, un documento que a raíña concede de forma unilateral, o que reflicte o carácter limitado e conservador das reformas. As súas características principais son:

- **División de poderes de feito, pero non de dereito:** O monarca, a raíña rexente neste caso, posúe un poder moi amplo, incluíndo a capacidade de convocar, suspender e disolver o parlamento e un gran control sobre o poder executivo.
- **Parlamento bicameral:** Créanse dúas cámaras ou estamentos:
 - **O Estamento de Próceres:** Composto por membros nomeados pola Coroa de entre a alta nobreza, o alto clero e grandes propietarios. O seu carácter é vitalicio.
 - **O Estamento de Procuradores:** Elixido por un **sufraxio censitario ultrarrestinxido** (menos do 1% da poboación), reservado unicamente aos homes con grandes propiedades e altas rendas.
- **Ausencia de dereitos fundamentais:** O texto non contén unha declaración explícita de dereitos e liberdades dos cidadáns.

O Estatuto foi insuficiente para as aspiracións dos liberais máis progresistas, que o consideraban unha volta atrás e esixían unha soberanía nacional plena e dereitos máis amplos. A insatisfacción e a continua guerra carlista intensificaron a tensión entre moderados (partidarios do Estatuto) e progresistas, o que levaría a un cambio de rumbo político.

3. A Crise Política e o Ascenso dos Progresistas

O goberno baixo o Estatuto Real foi incapaz de xestionar con éxito a guerra carlista e a grave crise fiscal. A tensión entre as faccións liberais intensificouse. Os **progresistas**, apoiados polas **milicias nacionais** e as **xuntas revolucionarias**, demandaban reformas máis profundas. O descontento social, os motíns urbanos e os pronunciamentos militares forzaron a María Cristina a ceder ante as demandas.

O punto de inflexión foi o **motín dos sarxentos de La Granja (1836)**, que obrigou a María Cristina a restablecer a **Constitución de 1812** e a poñer no goberno a **Juan Álvarez Mendizábal**, líder da facción progresista. Este feito marcou o final da etapa máis conservadora da rexencia e o inicio das reformas máis profundas, co obxectivo de consolidar o réxime liberal e gañar a guerra. Este proceso culminaría coa redacción dunha nova constitución, a de 1837.

II. Os Gobernos Progresistas e a Desamortización (1835-1837)

1. O Cambio Político: A Irrupción dos Progresistas

A rexencia de María Cristina de Borbón baixo o **Estatuto Real** non logrou estabilizar o país nin conter a **Primeira Guerra Carlista**. O descontento popular e a presión dos liberais progresistas, apoiados por xuntas revolucionarias e milicias urbanas, intensificáronse.

O punto de inflexión foi o **Motín dos Sarxentos de La Granja (agosto de 1836)**. Un grupo de suboficiais da Garda Real, acuartelado na residencia de verán da raíña, forzou a María Cristina a xurar a **Constitución de 1812** e a nomear un goberno progresista. Esta vitoria dos progresistas foi simbólica e crucial, xa que a partir de aí a política da rexencia sufriu unha viraxe radical. O líder progresista **Juan Álvarez Mendizábal** asumiu a xefatura do goberno, marcando o inicio dunha etapa de profundas reformas.

O obxectivo do novo goberno era triplo:

1. **Garantir a vitoria** na guerra carlista.
2. **Solucionar a crise fiscal** do Estado.
3. **Levar a cabo unha auténtica revolución liberal** que puxese fin ao Antigo Réxime.

Para alcanzar estes obxectivos, o goberno progresista puxo en marcha a reforma económica e política máis importante de todo o século XIX: a **desamortización**.

2. A Desamortización de Mendizábal (1836)

Contexto e Obxectivos

A **desamortización de Mendizábal** consistiu na **expropiación e venda en pública poxa** dos bens do **clero regular** (mosteiros e conventos). Foi unha medida tomada dende a máxima urxencia para facer fronte á situación de bancarrota do Estado, que necesitaba recursos para financiar o exército liberal na guerra civil.

Os obxectivos de Mendizábal eran moi claros:

- **Financeiro:** Recadar fondos urxentes para sufragar os custos da guerra e amortizar a elevada débeda pública. A venda das propiedades eclesiásticas parecía a única solución viable.
- **Político:** Debilitar a Igrexa, que se mantiña como un pilar fundamental do Antigo Réxime e un claro aliado do carlismo. Ao expropiar os seus bens, Mendizábal buscaba eliminar a súa base de poder económico e, á vez, crear unha **nova clase de propietarios** afíns ao réxime liberal, xa que estes terían un interese directo no seu éxito para non perder as súas novas propiedades.
- **Económico e Social:** O obxectivo era liberalizar a propiedade, poñer fin á propiedade vinculada (as "**mans mortas**"), e favorecer a circulación de riqueza, esperando que os novos propietarios modernizasen a agricultura e aumentasen a produtividade.

Proceso e Consecuencias

O proceso foi rápido e radical. En **1836**, o goberno de Mendizábal decretou a desamortización dos bens do clero regular (monxes e frades). Máis adiante, afectaría aos bens do clero secular (parroquias e dioceses). As propiedades foron postas a subhasta pública, e o pago podía realizarse en metálico ou con títulos de débeda pública.

As consecuencias foron masivas e tiveron un impacto duradeiro:

- **A nivel económico:** Se ben se lograron recadar fondos para a guerra, o diñeiro foi insuficiente para saldar a débeda do Estado. A desamortización non se traduciu nunha **modernización agraria real**, xa que a maioría dos compradores non investiron na mellora das técnicas de cultivo, senón que mantiveron prácticas extensivas, simplemente para obter rendas.
- **A nivel social:** O principal fracaso social do proceso. As terras foron compradas polas **élites locais** e a **burguesía urbana e agraria**, que eran os únicos con capital para participar nas poxas. Non beneficiou en absoluto ao campesiñado, que aspiraba a ter unha pequena propiedade e que, no canto diso, viu como perdía os dereitos de uso sobre as terras comunais e de pasto, o que aumentou a súa pobreza e o seu descontento. Deste xeito, a desamortización contribuíu a crear unha **oligarquía de grandes propietarios** e un numeroso **proletariado rural empobrecido**.
- **A nivel político:** A Igrexa, ao verse desposuída dos seus bens, pasou a ser unha inimiga acérrima do liberalismo. Esta ruptura formalizárase máis tarde co Concordato de 1851.

3. Reforma Política: A nova Constitución de 1837

O labor lexislativo progresista cristalizou coa promulgación da **Constitución de 1837**. A diferenza do Estatuto Real, este texto non foi unha carta outorgada, senón un **texto consensuado** entre progresistas e moderados, que buscaba un punto de encontro entre as súas ideoloxías para dotar ao país dun marco estable.

As características principais desta nova Constitución foron:

- **Principio de Soberanía Nacional:** O texto volve afirmar a soberanía nacional, a diferenza do Estatuto Real de 1834.
- **División de Poderes:** Establece unha clara separación entre o poder lexislativo (Cortes), executivo (Coroa e Goberno) e xudicial.
- **Parlamento Bicameral:** As Cortes están compostas por un **Congreso dos Deputados** (elixido por sufraxio censitario) e un **Senado** (nomeado pola Coroa dunha terna de candidatos elixidos indirectamente, o que lle daba un carácter máis conservador).
- **Sufraxio:** O voto era **censitario**, pero máis amplo que no Estatuto. O dereito a voto reservábase aos contribuíntes de maiores rendas, o que implicaba que só votase aproximadamente o **2,2% da poboación** española.
- **Dereitos e Liberdades:** A Constitución de 1837 recoñecía importantes dereitos individuais, como a **liberdade de imprenta**, a de expresión e a seguridade xurídica.

Este texto logrou sintetizar as reivindicacións moderadas e progresistas e serviu de **marco político para a alternancia** de partidos durante gran parte do reinado de Isabel II. Foi a primeira Constitución realmente liberal e parlamentaria de España, e o seu legado sería determinante nas décadas posteriores.

III. A Primeira Guerra Carlista (1833-1840)

1. Causas e Ideoloxía do Conflito

A **Primeira Guerra Carlista** foi unha auténtica guerra civil, de carácter político, social, relixioso e territorial. Aínda que a súa causa inmediata foi a disputa dinástica pola sucesión de Fernando VII, o seu trasfondo ideolóxico era moito máis profundo. O conflito enfrontou dous modelos de sociedade e de Estado completamente opostos:

- **O bando carlista:** Agrupado en torno á figura do pretendente **Carlos María Isidro de Borbón**, o carlismo defendía o **Antigo Réxime**. O seu ideario resúmese no lema "**Deus, Patria, Rei e Foros**":
 - **Deus:** Defendían un catolicismo intransixente e a preeminencia da Igrexa.
 - **Patria:** Eran contrarios ao centralismo liberal e a favor da tradición e o particularismo rexional.
 - **Rei:** Defendían o absolutismo monárquico e o dereito divino ao trono (a lexitimidade do seu pretendente fronte á da raíña Isabel).
 - **Foros:** Esixían a restauración dos dereitos e liberdades tradicionais de cada territorio, en especial os do País Vasco e Navarra. A súa base social era maioritariamente rural e estaba formada por unha parte do clero, a pequena nobreza rural, e amplos sectores do campesiñado, opostos aos cambios sociais e económicos do liberalismo. Os seus principais focos de apoio situáronse en Navarra, País Vasco, zonas de Cataluña, Aragón e algunhas áreas do interior e do rural galego.
- **O bando isabelino (ou cristino):** Agrupado en torno á raíña rexente **María Cristina de Borbón**, o bando liberal defendía o establecemento dun **Estado constitucional e parlamentario**. A súa base social era fundamentalmente urbana e estaba composta pola burguesía, os intelectuais, as clases medias, unha parte do exército e a alta nobreza, que vían no liberalismo a oportunidade de consolidar os seus intereses e o seu poder político e económico.

2. Desenvolvemento do Conflito

A guerra desenvolveuse en tres fases principais:

- **Primeira Fase (1833-1835): Ofensiva Carlista.** O conflito inicia cunha estratexia de guerra de guerrillas, con pequenos exércitos carlistas que controlaban as zonas rurais e montañosas. O xeneral carlista **Tomás de Zumalacárregui** converteuse no líder indiscutible, logrando importantes vitorias e ameazando as cidades do norte. A súa morte durante o asedio de Bilbao en 1835 foi un duro golpe para o carlismo e marcou o inicio da segunda fase.

- **Segunda Fase (1836-1839): Estabilización e ofensiva liberal.** Tras a morte de Zumalacárregui, os carlistas modificaron a súa estratexia, intentando levar a guerra a todo o territorio español mediante expedicións militares. A máis importante foi a **Expedición Real de 1837**, liderada polo propio Carlos María Isidro, que chegou ata as portas de Madrid, pero fracasou na súa tentativa de tomar a capital e foi obrigada a retirarse. Este feito demostrou a incapacidade carlista para conquistar o poder e o seu escaso apoio fóra das súas bases tradicionais. A partir de 1838, o exército liberal, liderado polo xeneral **Baldomero Espartero**, comezou a recuperar o terreo perdido e a controlar as principais cidades.
- **Terceira Fase (1839-1840): O fin da guerra.** A situación de estancamento militar, a falta de apoios internacionais e as divisións internas no carlismo (entre os que querían seguir loitando e os que aceptaban un acordo) levaron ao final do conflito. O xeneral carlista **Rafael Maroto** asina o **Convenio de Vergara (agosto de 1839)** co xeneral liberal Espartero.

3. O Convenio de Vergara e as Consecuencias

O **Abrazo de Vergara** entre Espartero e Maroto simbolizou o final do conflito. O acordo incluía dous puntos clave:

1. Os oficiais e a tropa carlista que o desexasen poderían **integrarse no exército liberal** mantendo os seus graos e salarios.
2. Espartero comprometeuse a recomendar ao goberno a **manter os foros vascos e navarros**, un punto de grande importancia para o carlismo.

Aínda que o pretendente Carlos non recoñeceu o acordo e algunhas unidades continuaron a loitar ata 1840, o Convenio de Vergara supuxo o final de facto da guerra.

As consecuencias do conflito foron transcendentais:

- **Consolidación do liberalismo:** A vitoria militar dos isabelinos asegurou o triunfo do réxime liberal en España e a consolidación das súas reformas.
- **Protagonismo do Exército:** A guerra elevou a militares como Espartero, Narváez ou O'Donnell á categoría de heroes, dándolles un poder e unha influencia na vida política que se mantería durante décadas.
- **Centralización do Estado:** A pesar da promesa de manter os foros, as leis de 1841 e 1845 reduciron en gran medida os seus privilexios, afianzando a centralización do Estado español.
- **Aparición dunha nova clase política:** O conflito permitiu o ascenso de novos líderes políticos e a consolidación dos partidos moderado e progresista.
- **Empobrecemento e inestabilidade social:** O conflito causou unha enorme perda de vidas, destrución de infraestruturas e un gran empobrecemento das zonas rurais, o que xerou unha gran inestabilidade social.

En **Galicia**, aínda que non foi un foco principal da guerra, houbo presenza e alzamentos carlistas. O conflito contribuíu a agravar a crise agraria e a aumentar a pobreza, o que tería consecuencias a longo prazo, como o inicio da **emigración masiva**. A guerra tamén mobilizou os liberais galegos,

que se uniron á causa isabelina, aínda que moitos deles se sentían marxinados polo centralismo de Madrid.

IV. A Rexencia de Espartero (1840-1843)

1. O Ascenso do "Xeneral do Pobo"

Tras a abdicación da raíña rexente **María Cristina de Borbón** en 1840, o poder político e a popularidade concentráronse na figura de **Baldomero Espartero**. Este xeneral, coñecido como o "**Xeneral do Pobo**" pola súa vitoria na Primeira Guerra Carlista e por asinar o Convenio de Vergara, foi considerado o único capaz de asegurar a estabilidade do réxime liberal. A súa popularidade era tal que, en maio de 1841, as Cortes elixírono **rexente único** de España, co respaldo case unánime dos liberais progresistas.

Espartero era visto como o garante do liberalismo e da Constitución de 1837, un home de orixe humilde que prometía gobernar para todos. Porén, o seu mandato pronto se afastou das expectativas e revelou as súas limitacións como político.

2. Un Goberno Persoalista e Autoritario

A pesar de ser o líder dun goberno progresista, a rexencia de Espartero caracterizouse por un marcado **persoalismo** e unha tendencia ao **autoritarismo**. O xeneral non soubo adaptarse ao xogo parlamentario, preferindo gobernar mediante **decretos** e impondo a súa vontade grazas ao seu prestixio militar. Esta forma de gobernar xerou un rexeitamento crecente en todos os sectores políticos:

- **Fronte aos propios progresistas:** Espartero afastouse dos líderes históricos do seu partido (como Mendizábal ou Olózaga), gobernando cunha minoría de políticos fieis á súa persoa. Esta división interna debilitou o partido progresista e creou unha forte oposición interna.
- **Fronte aos moderados:** Os moderados non confiaban en Espartero e temían que as súas reformas fosen demasiado radicais. Ademais, rexeitaban o seu autoritarismo e a súa falta de respecto polas prerrogativas da Coroa.
- **Fronte ás clases medias e populares:** A política económica de Espartero, especialmente o seu apoio ao **librecambismo** (a liberdade de comercio), prexudicou gravemente á industria téxtil catalá, que non podía competir cos produtos británicos. As protestas e levantamentos en Cataluña culminaron no **bombardeo de Barcelona en 1842**, ordenado polo propio Espartero, o que o alienou definitivamente dos sectores populares e da burguesía.

O seu goberno demostrou que o **espadón militar** era unha solución inmediata para a inestabilidade, pero tamén un risco para a saúde democrática do réxime, xa que o caudillismo de Espartero subordinaba a política aos seus propios desexos e á forza do exército.

3. A Oposición e o Fin da Rexencia

O goberno autoritario de Espartero provocou a unión dos seus inimigos. Tanto os moderados como os progresistas descontentos conspiraron para derrocalo.

- En 1843, o xeneral moderado **Ramón María Narváez**, que estaba no exilio, sublevouse en Valencia, co apoio de outros militares como **Leopoldo O'Donnell**.
- A sublevación estendeuse rapidamente polo país, e contou co respaldo de progresistas como **Salustiano de Olózaga**, que vía a oportunidade de desfacerse de Espartero.

A falta de apoios e a traizón de antigos aliados progresistas forzaron a Espartero a **abdicar da rexencia** e exiliarse en Londres en xullo de 1843. Para evitar unha nova rexencia, as Cortes declararon a **Isabel II maior de idade con tan só 13 anos**, poñendo fin a este período convulso e abrindo unha nova etapa de goberno dominada polos moderados.

V. A Década Moderada (1844-1854)

1. Contexto e Ascenso dos Moderados

Tras o fracaso da rexencia do xeneral Espartero e a declaración de maioría de idade de Isabel II con tan só 13 anos en 1843, iníciase a etapa máis longa de goberno ininterrompido do reinado. Este período, coñecido como a **Década Moderada**, estivo dominado case por completo polo **Partido Moderado**, liderado polo xeneral **Ramón María Narváez**.

O Partido Moderado representaba os intereses da **alta burguesía**, a **aristocracia terratenente**, os **militares de alto rango** e unha parte das **clases medias e profesionais** que valoraban a orde e a estabilidade por riba das liberdades e a participación democrática. O seu proxecto político estaba baseado na creación dun Estado **centralizado**, nunha monarquía con **amplios poderes** e na defensa da **orde social** fronte ás revolucións e os movementos populares.

2. O Goberno de Narváez e a Constitución de 1845

O goberno de Narváez, coñecido como o "**Espadón de Loja**", consolidou o poder moderado mediante un férreo control político e unha lexislación que desmantelou as reformas progresistas. A súa principal obra foi a **Constitución de 1845**, que substituíu a de 1837 e representou un claro retroceso no camiño do liberalismo progresista.

As características fundamentais desta nova Constitución foron:

- **Soberanía compartida:** A soberanía non residía na nación (como na de 1837), senón que era **compartida entre a Coroa e as Cortes**. Isto outorgaba ao monarca un poder moi superior.
- **Redución do sufraxio:** O sufraxio censitario volveuse **moito máis restritivo** que o da Constitución de 1837, limitando o dereito a voto a unha pequena elite de grandes propietarios e contribuíntes. O número de votantes non chegaba ao 1% da poboación.
- **Limitación de dereitos:** Os dereitos e liberdades individuais recoñecidos no texto anterior foron limitados ou deixados á regulación de leis ordinarias, o que permitiu ao goberno restrinxilos a vontade.

- **Control do poder lexislativo:** O Senado, que na Constitución anterior era electivo, pasou a ser de **designación real e con carácter vitalicio**, o que o converteu nunha cámara ao servizo da Coroa.
- **Confesionalidade do Estado:** España declarábase un **Estado confesional católico**, coa obrigación de manter o culto e o clero, o que preparou o camiño para o **Concordato de 1851**.

3. A Centralización e o Concordato de 1851

Para asegurar a orde e o control do Estado, os moderados levaron a cabo un intenso proceso de **centralización administrativa** e lexislativa:

- **Lei de Administración Local (1845):** Os alcaldes das capitais de provincia e das cidades importantes pasaron a ser nomeados polo Goberno central, e o resto polo Gobernador Civil provincial, o que eliminaba a autonomía municipal.
- **Código Penal de 1848 e Código Civil de 1851:** Unificaron a lexislación en todo o territorio español, cimentando o centralismo xurídico.
- **Concordato coa Santa Sé (1851):** Este acordo foi fundamental para o réxime moderado. O Estado español comprometíase a financiar o culto católico e a devolver os bens eclesiásticos non vendidos, a cambio de que a Igrexa recoñecese o réxime liberal e a desamortización xa realizada. Con este acordo, o moderantismo gañou un aliado crucial e neutralizou a oposición da Igrexa.
- **Creación da Garda Civil (1844):** Corpo militarizado encargado do mantemento da orde pública, especialmente no rural, para combater o banditismo e os motíns.

4. O Goberno de Bravo Murillo: Moderantismo Tecnocrático

No tramo final da Década, o goberno de **Juan Bravo Murillo** representou unha **derivación tecnocrática** do moderantismo. Bravo Murillo era un civil que buscaba a eficiencia e a modernización administrativa sen ningún tipo de apertura política. O seu proxecto consistía en crear un goberno de expertos e funcionariado para a racionalización da facenda e a xestión pública. Propuxo un proxecto de Constitución aínda máis conservadora, que practicamente eliminaba o poder do Parlamento e transformaba España nunha **monarquía administrativa**, pero non foi aprobada por temor a unha revolución e porque incluso o Partido Moderado a consideraba un excesivo retroceso.

5. A Crise do Sistema e a Oposición

A pesar da estabilidade aparente, a Década Moderada sementou o xerme da súa propia crise:

- **Exclusión política:** A política do sufraxio restrinxido e a represión da oposición deixaron aos progresistas, demócratas e a gran maioría da poboación fóra do sistema. Isto levou a que a oposición optase por vías non parlamentarias, como os pronunciamentos militares.
- **Corrupción e descontento social:** O enriquecemento da burguesía e as elites á costa da desamortización, a fraude electoral e a corrupción do Goberno central xeraron un profundo descontento social, agravado polas crises económicas de abastecemento.

Este contexto de autoritarismo, corrupción e exclusión social foi o detonante da **Revolución de Vicálvaro en 1854**, que poñería fin á Década Moderada e iniciaría o **Bienio Progresista**.

VI. O Bienio Progresista (1854-1856)

1. A Revolución de 1854 e o Regreso dos Progresistas

A **Década Moderada** rematou cunha profunda crise política e social, marcada pola corrupción, o autoritarismo do goberno e o descontento popular. A represión, xunto cunha grave crise de subsistencia, creou o caldo de cultivo perfecto para unha nova revolución.

O levantamento iniciouse en xullo de 1854 co **pronunciamento militar de Vicálvaro**, preto de Madrid, encabezado polo xeneral **Leopoldo O'Donnell**, un moderado descontento coa política de Narváez. A falta de apoio inicial, obrigou a O'Donnell a buscar a colaboración dos progresistas. Para iso, o xeneral **Serrano** redactou o **Manifiesto de Manzanares**, un texto de contido claramente progresista que esixía a ampliación do sufraxio, a eliminación da camarilla palaciana, a convocatoria de Cortes e a reforma da lexislación.

O manifesto tivo un enorme éxito, provocando un levantamento popular en toda España, coa formación de xuntas revolucionarias e a mobilización das clases medias e populares. Ante o risco de que a revolución fose máis alá do que desexaban, a raíña **Isabel II** viuse obrigada a ceder e a entregar o poder a unha das figuras máis populares do liberalismo: o xeneral **Baldomero Espartero**, quen regresou do seu exilio en Londres.

2. O Labor do Goberno de Coalición

O goberno do Bienio estivo dirixido por unha coalición de forzas liberais: **Espartero** como presidente (progresista) e **O'Donnell** como ministro de Guerra (moderado-unión liberal). A pesar das tensións internas, o goberno impulsou unha serie de reformas clave para modernizar o país e consolidar o réxime liberal:

- **Nova desamortización:** A medida máis importante foi a **Lei de Desamortización Xeral de Madoz (1855)**. Diferenciándose da de Mendizábal, esta lei declaraba en venda todos os bens do Estado, da Igrexa non desamortizados, das ordes militares, das institucións de beneficencia e, sobre todo, as **terras dos concellos** (bens de propios e comúns). O obxectivo era recadar fondos para a **facenda pública** e para financiar a **construción de infraestruturas**, especialmente o ferrocarril.
 - **Consecuencias:** Aínda que a desamortización de Madoz foi máis exitosa economicamente que a de Mendizábal, os seus efectos sociais foron negativos para a maioría da poboación rural, que perdeu o dereito de uso das terras comunais (pastos, leña, etc.), o que provocou un maior empobrecemento do campesiñado e un aumento da desigualdade social.
- **Lei de Ferrocarrís (1855):** Esta lei foi fundamental para o desenvolvemento da **infraestrutura ferroviaria en España**. Establecía a concesión da construción e explotación das liñas a empresas privadas, moitas delas estranxeiras, e regulaba os apoios do Estado a

través de subvencións. O obxectivo era crear un mercado nacional integrado e facilitar o comercio e o transporte.

- **Reforma do sistema bancario:** Creouse o **Banco de España (1856)** a partir do antigo Banco de San Fernando e liberalizouse o sistema de crédito.

3. A Constitución "Non Nata" e a Crise do Bienio

O goberno de Espartero e O'Donnell tiña como principal obxectivo a aprobación dunha nova **Constitución**. O proxecto de **Constitución de 1856** ("non nata" ou "non nacida" por non chegar a ser promulgada) supoñía un paso adiante no liberalismo progresista, xa que recuperaba o principio de **soberanía nacional**, ampliaba o sufraxio (aínda censitario) e reforzaba as garantías individuais.

Con todo, as **diferenzas internas** no goberno entre Espartero e O'Donnell, a oposición da raíña, e o **descontento social** (protestas obreiras en Cataluña e motíns de subsistencia no rural) debilitaron o goberno. A burguesía e as clases acomodadas, atemorizadas polos movementos populares, pediron a intervención do exército para restablecer a orde.

Finalmente, en 1856, O'Donnell, co apoio da raíña, protagonizou un **golpe de Estado militar** que puxo fin ao Bienio, obrigando a Espartero a exiliarse de novo. A Constitución non nata foi gardada nun caixón e o réxime volveu á senda do moderantismo, inaugurando unha nova etapa política dominada pola **Unión Liberal**.

VII. A Hexemonía da Unión Liberal (1856-1868)

1. O Retorno do Moderantismo e o Nacemento da Unión Liberal

Tras o **golpe de estado** que puxo fin ao Bienio Progresista en 1856, a raíña Isabel II devolveu o poder ao Partido Moderado de Narváez. Porén, a inestabilidade política era tan grande que moitos sectores liberais, tanto moderados como progresistas, comezaron a buscar unha terceira vía. Este camiño do centro cristalizou na creación da **Unión Liberal**, un novo partido liderado polo xeneral **Leopoldo O'Donnell**.

A Unión Liberal era unha forza política pragmática e centrista que buscaba un consenso entre as faccións máis moderadas do progresismo e as máis liberais do moderantismo. A súa base social estaba formada pola alta burguesía, profesionais liberais, militares e unha parte da clase media urbana. O seu principal obxectivo era a **estabilidade política** e o crecemento económico, afastándose tanto do autoritarismo de Narváez como das reformas radicais de Espartero.

A raíña Isabel II, que desconfiaba dos progresistas, viu na Unión Liberal o xeito de manter o control sen recorrer constantemente á represión. Así, a partir de 1858, a Unión Liberal fíxose co poder, inaugurando o coñecido como "**gobierno longo**" de O'Donnell (1858-1863).

2. O Goberno Longo de O'Donnell: Orde e Expansión

O período de O'Donnell caracterizouse por unha relativa estabilidade e un considerable crecemento económico. O goberno concentrouse na modernización do país e na proxección exterior:

- **Desenvolvemento económico:** Continuouse a expansión do **ferrocarril** e impulsouse a **industria e as finanzas**. A estabilidade política e o crecemento económico crearon unha falsa sensación de prosperidade, que se mantivo ata a crise de 1866.
- **Política exterior:** España levou a cabo unha ambiciosa política exterior, co obxectivo de recuperar o seu prestixio internacional. As intervencións militares en **Marrocos (1859-1860)**, en **México (1861-1862)** e en **Indochina (1858-1862)**, aínda que non conseguiron grandes obxectivos territoriais, serviron para alimentar o orgullo nacional e distraer á opinión pública dos problemas internos. A vitoria na **Guerra de África** e a toma de Tetuán convertiu a O'Donnell e a Prim en heroes nacionais.

A pesar de todo, a Unión Liberal non logrou resolver os problemas de fondo do réxime isabelino: a **corrupción**, a **exclusión política** e a **desigualdade social**. O sistema seguía funcionando mediante o control electoral e a manipulación, o que impedía a alternancia pacífica no poder. O'Donnell, a pesar de ser un político máis flexible que Narváez, non soubo democratizar o réxime.

3. A Crise Final do Reinado (1863-1868)

A partir de 1863, o sistema entrou nunha fase de **crise terminal**. O goberno de O'Donnell foi incapaz de xestionar as crecentes protestas sociais e as divisións internas, o que o levou á súa caída. A raíña, en lugar de dar paso a unha alternancia de partidos, volveu a confiar o goberno aos moderados, agora de novo liderados por Narváez.

Esta decisión supuxo o **abandono da Constitución de 1845** e a aplicación dunha política represiva e autoritaria que levou á radicalización da oposición. Os progresistas, demócratas e republicanos, xa sen ningunha esperanza de acceder ao poder por medios pacíficos, decidiron unir forzas para derrocar a monarquía. Este **bloque de oposición** asinaron dous pactos decisivos:

- O **Pacto de Ostende (1866)**: Asinado en Bélxica polos líderes progresistas (Prim) e demócratas, que se comprometían a derrocar a Isabel II e establecer un Goberno Provisional.
- O **Pacto de Bruxelas (1867)**: Acordo polo cal se sumaban os republicanos.

A esta crise política sumáronse graves **problemas económicos**:

- **Crise financeira (1866)**: O sector ferroviario e o financeiro entraron en crise, o que provocou a caída de moitas empresas e bancos.
- **Crise de subsistencia (1867)**: Unha mala colleita provocou un aumento dos prezos do pan, o que xerou un forte malestar social nas clases populares.

Finalmente, a morte de Narváez en 1868 e a inoperancia dos últimos gobernos crearon o baleiro de poder necesario para que en setembro de 1868 un pronunciamento militar do almirante Topete e os xenerais Prim e Serrano derrocasse á raíña. A chamada **Revolución "Gloriosa"** puxo fin ao reinado de Isabel II, forzándoa ao exilio e iniciando o **Sexenio Democrático (1868-1874)**.

VIII. Galicia en Tempos de Isabel II: Evolución Política e Reformas

1. Unha Realidade Periférica e en Transformación

Durante o reinado de Isabel II, Galicia mantivo unha posición **periférica** e, moitas veces, secundaria no contexto político e económico do Estado español. A sociedade galega seguía estando fortemente marcada polas estruturas do **Antigo Réxime**:

- **Economía agraria tradicional**: A maior parte da poboación vivía do campo, cunha agricultura de subsistencia e un réxime de propiedade que, coa excepción do foro, era moi desigual.
- **Gran peso da Igrexa**: A Igrexa posuía un enorme poder económico e social, especialmente no ámbito rural.
- **Atraso industrial**: Galicia quedou á marxe dos primeiros procesos de industrialización, que se concentraron en Cataluña e o País Vasco.

A pesar de todo, o territorio tivo un papel crucial nos conflitos do período. Galicia non foi un mero espectador, senón que participou activamente nos cambios e, sobre todo, sufriu as súas consecuencias.

2. Evolución Política: Liberais, Carlistas e o Rexurdimento

O apoio ás dúas faccións enfrontadas, liberais e carlistas, non foi uniforme en Galicia:

- **Apoio liberal**: As **ciudades e vilas** costeiras (A Coruña, Santiago, Vigo, Ferrol) foron os principais focos do liberalismo. Aquí, a burguesía e as clases ilustradas apoiaron a causa isabelina, vendo nela a oportunidade de modernizar o país e impulsar o comercio.
- **Resistencia carlista**: O **carlistas** atoparon o seu principal apoio nas **zonas rurais do interior**, especialmente nas comarcas do leste de Lugo e Ourense. A súa base social estaba formada por campesiños, pequenos fidalgos e parte do baixo clero que temían as reformas liberais e defendían o absolutismo, o papel tradicional da Igrexa e as estruturas sociais preexistentes. Aínda que Galicia non foi un campo de batalla tan intenso como o País Vasco, si se rexistraron importantes levantamentos e actividades guerrilleiras.

A pesar de que a política nacional estaba dominada polos partidos de Madrid, as elites galegas comezaron a xogar o seu propio xogo político, ligándose ás **clientelas partidarias** dos progresistas e moderados. A alternancia de gobernos en Madrid provocaba cambios nos cargos públicos de Galicia, o que xeraba unha grande inestabilidade e unha política de favoritismos.

3. As Reformas Liberais e o seu Impacto en Galicia

As reformas impulsadas polos gobernos de Madrid tiveron un impacto desigual en Galicia, onde a súa aplicación foi lenta e complicada:

- **Desamortización**: A desamortización de Mendizábal e, sobre todo, a de Madoz, afectaron de forma notable as terras da Igrexa e dos concellos. Porén, os principais beneficiarios non foron os campesiños, senón a **burguesía urbana e a fidalguía rural**, que se fixeron con

grandes propiedades a prezos baixos, afondando aínda máis na desigualdade social no campo galego.

- **Ferrocarril:** Galicia quedou á marxe das grandes obras de infraestrutura que se impulsaron a mediados do século XIX. A construción do ferrocarril cara á Meseta foi moi tardía e complexa debido á orografía, o que prolongou o **illamento económico** de Galicia e dificultou a saída dos seus produtos ao resto de España.
- **Organización administrativa:** A **reforma provincial de 1833** e a creación dunha administración centralizada en Madrid tiveron como consecuencia a desaparición dos antigos reinos e a perda de autonomía política. Este proceso xerou malestar entre as elites e a poboación, que se sentían sometidas a un Estado centralista que non entendía a súa realidade.

4. Orixes do Rexurdimento e a Consciencia Galega

O impacto social dos conflitos e as reformas do período foi moi profundo: a guerra carlista, a crise agraria recorrente e a dificultade para atopar emprego no campo provocaron o inicio de **fluxos migratorios** cara a Castela e, sobre todo, cara a América.

É neste contexto de atraso económico, illamento e descontento social onde xorde a semente do **Rexurdimento**. Este movemento cultural e literario, liderado por intelectuais como **Manuel Murguía, Rosalía de Castro e Eduardo Pondal**, buscou a recuperación da lingua e da identidade galegas. As súas obras, escritas en galego, comezaron a denunciar os problemas da sociedade galega e a reivindicar unha dignidade propia para a cultura e o pobo galego. Este movemento, que nace como unha resposta cultural á opresión e o centralismo, sentará as bases para os posteriores movementos políticos galeguistas.